Kazak Türkçesinde Fiillerden Yapılan Adlar

*

Özet:

ı ı ı ı ı ı ı ı

Anahtar kelimeler:

ı ı

The Nouns Formed With Verbs Kazakh Turkish

Abstract:

Keywords:

0. Giriş:

Hiç şüphesiz her anne-baba çocuğuna güzel bir ad koymak ister. Neslin devam edecek yavrular m za Türkçe adlar koymak milli bir vazife olmal d r. Ne yaz k ki çoğumuz bu vazifeden yoksunuz. Atatürk'ün Dede Korkut bir Türk büyüğü olarak gibi adlar koyduğunu tarihin tan kl k ettiğini görmekteyiz (Nevzat 2004: 504-505). Büyüklerinin, bilge kişilerin, aile büyüklerinin ad koymas en güzel geleneklerimiz aras nda al r. Nitekim ad koyma geleneği Türklerde eskiler dayan ktad r. Bu kültürel birlik Türk dünyasının yazılı metinlerinde somut şekilde karş m z kmakt d r. Bunun güzel örnekleri olarak dünyazin bir kazinesi say r. Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki hikâyelerinin birinde Han' n oğlunun bogay y kt ktan sonra bas s nesi etrafına toplanarak söyledikleri şu güzel dileyi verebiliriz[1]. Bunun üzerine Dede Korkut gelir, çocuğun n babas na s ylar ve onunda (Tezcan 2000: 38). Bilindiği gibi Dirse Han çocuğun ad. Çocuksuz baba motifi bizim masallar m zda ve destanlar m zda görülür. Verilen bir ziyafetten sonra dua yapt r l r. Tanrı bu duay kabul eder ve bir oğul verir. Belli bir yaşa geldikten sonra gösterdiği yiğitliğe göre ad verilir (Sakaoğlu 1999: 218). Dede Korkut Hikâyeleri'ndekine benzer bir kahramanl k olay ndan sonra ad koyma, Kazaklarda olduğu gibi çoçuğun doğumuna rast geldiği oruç (Kzk.), bayram (Ar. īd عيد> Kzk.) gibi kutsal bir zaman ise, ad olarak seçilir.

Bugün ebeveynler güzel bir ad koymak için teknolojiden yararlanarak Türk Dil Kurumunun genel ağdaki kişi adlar sözlüğüne baş vurmaktad rlar.[2] Bu sözlük Türk lehçelerinden yararlan larak zenginleştirilebilir (Gül 2000: 219-228). Eskiden Türklerin yaşad ğ coğrafyada, hakimiyetlerinin sürdüğü dönemlerden kalma Türk isimleri araşt r larak kişi adlar na katk sağlanabilir (Baski 2005: 93-109).[3] Türk Kültürü Araşt rma Enstitisü adlar m zla ilgili yay nlad ğ eserin giriş bölümünde tespit edilen adlara dayanmayan Macar Türkoloğu Rasonyi'nin 26 maddelik bir s n fland rmas yer almaktad r (Erol 1992: XIII).[4] Fillerle yap lan kişi adlar na benzer yer ad örneklerinin de tespit edildiği, Türk Dil Kurumunun yay nlad ğ 103 sayfal k ı ı 'nda morfolojik bir

---

* Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatlar Bölümü, Diyarbak r.

[1] "beraberinde".

[2] / genelağ adresinden kişi adlar sözlüğüne ulaş labilir. 3612 k z ve 7230 erkek ad olmak üzere toplam 10842 kişi ad vard r.

[3] Bu çal şmada 'den 'a kadar 19 kişi ad yer almaktad r.

[4] Rasonyi'nin amaçl adlardan "k z değil de oğlan doğsun" tespitine şu örnek güzel bir kan tt r: Tkm. ı ı (bike "han m"), "Türkmenlerde k z çocuğunun doğumuna son vermek inanc yla konulmakta olan adlardan biri". Kzk. ı (Kolcu 2004: 220).

inceleme yap lm şt r (Gülensoy: 1995).[5] Ad Bilimi üzerine Türkiye'de yap lan çal şmalar n bibliyografyas Ayy ld z yay nlar aras nda görmekteyiz (Bozyiğit 1995). Türk Dil Kurumu kişi adlar ile ilg yerli ve yabanc bütün yay nlar toplayarak değerlendiren, on bölümden oluşan bibliyorafik bir el kit da ya (Sakaoğlu 2001). aycan Pede Enstitüsü öğretim üyesi ve TDK şk ye rof. Dr t Magomed Og v (1929 do nlu), ekibiyle onomastik alanda ke eko ştur İzahl bir Türk adlar k layuzuna sahip değiliz. Ancak Türk Dünyas şt rma Vakf , adlar m zl li do g bu nland rma yap n bir k malzeme bir araya en ilk ciltlik b yas sun tur (Sü er 199). Bu yap lan yap la çmala lumu a ş k tutar. Üma bizim mam a Türk ar ko tla ağ

. T ürler Fiil

Es n n F re ur az ör gösterdik ve Kişi 25- Dev e A 7-92 (Ercilasun Ki nde K 6 (KB bak ges Kişi Adla me 199 19 33 Oğ Ad r : 1992: 3 19 23 er 19 9-133).

---

[5] Buraya (dsun r adlar nd d k: ı ı İtf (Opera) an nda bir yat r.", ı e bir Türk yu." (E ı ı ı ı

[6] Eriş arihi 07.04.2 bk. , d mc doçent, 9 doçent yetiştir

[7] Oz- "k almak". Uygur döneminde ise m

[8] Orhun Abideleri'nde Bumin Kağan ile b er İş ğan da ge k, istemek", "istek, arzu" (Gabain 1998: 53) <iz+te- (iz -) "peş gitm amak mek <* Nişanyan 2003: 195).

[9] Doğu Göktürk Kağan .

[10] Köl Bilge Han' n k z kardeşi, "sevmek", "sevgili".

[11] İnal / Inal "Annesi hatun (kökten), babas tal k ad n olan b ün gençlere verilen unvan ".

[12] Ay ile birleşerek kişi ad yapan

d

arizm Ş ar Devleti D 01-2 9), (Erol 19
Safevi De si A
(S er 19 9:
Karak ular Akko lar Devl Adl :
269).
rlar ve arlar Adl : 99:
290-293).
İlha rda K
ul
ı
Me rde K :
ı ı
baş lar şi :
ı ümer 19 9: 47 519).
Son lbaşı H vinde Ki Adlar : ı (Süm 999:
525-543).
Sâm ve S lerde Kişi Adlar : ı ı ı
ı
44 (S 199 : 551-748).

---

rastlamaktay Erol 1992: 237), Özbek Türkçesinde “sabahleyin” şeklinde -( )p zarf-fiil ekiyle isim yap ğ n görmekteyiz.

19 “vermek”

20 “kütük pmak”.

21 ngis> eniş> iniş.

22 “ ayar

23 “Ula e ulaşma, buluşma”.

24 Mekeş Noy eşi Almal k Hatun’un k z ve Cuci Han’ n 2. hatunu.

25 “Minge Tim n s pek fazla olan hatunlar ndan birinin ad ”.

26 1. Yiğit, 2. R daki en yüksek Tatar valisi. Bulunduklar yerlerde, Rus knezleri ve ahalisinin Alt n Ordu’ya boyun eğ nezarete memurdu; bu maksatla emirlerinde asker de bulunurdu.

27 ı ştirmiş”.

28 bret

du r sevketmiş”.

30 “tapma emet etmek; bulma zmek; itaat etmek; taktim etmek”. Yunus’un şeyhinin ad (XIII. yüzy 2. yar s), bu ad Anadolu Selçuklular döneminde de geçmektedir.

31 Göz değme için konulan bir isim olabilir.

32 “ ğmak”.

33 büyük b kimse” (Derleme Sözlü) < < “vurmak”.

34 şeklinde geçmekted ani iyi geldi. Y g n bir simmiş.

35 “y üne ö övüln , armağan ya da ö lmak” (bk. Derleme Sözlüğü).

36 Yarmak 1. bölmek, kesmek, ikiye ay rmak, 2. geçmek, ötekini geride b rakmak, ET ı bölünm ikiye a , yar şma yar- (Nişanyan 2003: 492).

37 ı de ek, uğraşt rmak fiilinden söz edilmektedir (bk. DLT).

38 şeklinde ile rastlanmam şt r. n) ı şeklinde ek y ğ lmas olabilir. Aydil Erol’un eserinde “ a oiç umul (kum tepe ” ve ı “se h, gezgin, turist” adlar da var (Erol 1992: 59).

39 eri) üdündürme < “kar şt rmak

40 usle

41 - Köktü de bulunan bu ek, Orta Türkçe şivelerinde kullan lmaktad r. Ancak, Kaşgarl Mahmut (Mahmut 168 96), bu ekin Oğuzlarda gelecek zaman ifâde ettiğini kaydetmiştir. EAT .’de çok az da olsa s fat –fi revinde AçI ekine rastlamaktay z.” (Gülsevin 2004: 130, 148).

42 fa bulmak”.

An[illegible] ve Osmanl [illegible] adlar [illegible]

[illegible]: 698[illegible]).

[illegible]ar :

[illegible] 766); [illegible] vol. [illegible] 10[illegible]).

[illegible]nl[illegible]rlu[illegible] [illegible] (Erp[illegible] 206[illegible]).

[illegible]zak[illegible] Fiiller[illegible] Yap[illegible]ık Adlar:

[illegible]ğiniz 127 tane Kazak Türk ad n al[illegible] s ra[illegible]

[illegible]ncelem[illegible]zde Tespit E[illegible]n K[illegible]ak [illegible]si [illegible] [illegible]eçe[illegible]ller:

Ö[illegible] fiilin ta[illegible] verdikt[illegible]onra y[illegible] adlar n[illegible]a geçen fiil[illegible] alfabetik s ra[illegible] gösteree[illegible]

Muharrem Ergin'in fiil tan[illegible] Kazak T[illegible]eki fiill[illegible]e ya[illegible]şi adlar n kapsayac[illegible] niteliktedir. O hâlde fiilin tan m na Kazak Türkçesinde[illegible]u ayr nt[illegible]da Türk dilinin bi[illegible]enginli[illegible] olarak ekleyebiliriz. Yukar daki kişi adlar na göre Kazak Türkçesinde 54 tane fiil görülü[illegible] "şaş rmak", "almak", "anlamak", "özlemek", [illegible]nak", "ac mak", "bakmak", "basmak", "beğenmek", "vermek", "ol[illegible]", "yavaş yürümek", "eli yatk n olmamak ", "dönmek", "takip etmek", [illegible]etmek", "akl ermek", "gelmek", "zay flamak", [illegible]manmak", "yan lmak, hata yapmak", "yarmak", "yaramak", [illegible] bağ şlamak", "yemek", "ulaşmak, yetmek", "ulaşt rmak", "[illegible]unmak, tes[illegible] olmak", "genişlemek, toplanmak", "çoğalmak", "[illegible] olmak", "onarmak", "doğrultulmak", "geçmek", "kanmak", [illegible]enmak", "katmak, koşmak", "göndermek", "saklamak", "satmak", "sokmak", "sevmek", "dalmamak", "prova yapmak", "taaccüp etmek", "korkmam[illegible]

---

43 "tazmin, ödeme, ce[illegible]

44 "1. azarlamak, 2. sabret[illegible]".

45 "vurmak", "daima [illegible]an".

46 -di <-ti partic[illegible]le. [illegible] (112[illegible] H[illegible]i şe[illegible] valisi).

47 "vurmak", [illegible]avaş[illegible]ak", [illegible]vaş".

48 "süslemek".

49 "ehemmiyet verm[illegible], Kzk. [illegible].

50 "Âmid (Diyarbak r) S[illegible]'n n 924/1518 y[illegible]ı[illegible]ı[illegible]ık tapu tahrir defterinde görülen Türkçe adlar".

“değmek”, “dilemek”, “dolmak”, “doymak”, “durmak”, [illegible]mak”, “düşmek”, “düzgün, yak ş r hâle getirmek”.

2.2. Fiilimsiler (Çekimsiz Fiiller):

Fiilden türeyen bu kelimeler zaman ve kişi eklerini almad klar için çekimsiz fiil olarak da adland r l lar. Fiilimsiler, isim türünden kelimelerdir. İsimlerin her türlü özelliklerini taş yabildikleri gibi fazladan hareket, baz lar da zaman özelliklerine sahiptirler. Anlam bak m ndan olumsuzluk ekini ve çat eklerini üzerlerine alarak isimlerden ayr l rlar. Fiilimsiler, oluşturduklar isim türleri ve kullan l şlar bak m ndan isim-fiiller, zarf-fiiller ve s fat-fiiller diye üçe ayr l r.

2.2.1. Ḳsim-Fiil Ekleri (-A/Uw, -MAk/q, -Is):

2.2.1.1. –A/Uw:

F– Aw + yap m eki:

F– Aw + isim:

F– Uw:

İsim + F– Uw:

2.2.1.2. –MAk/q:

F– mAk/q:

F– paq + isim:

2.2.1.3. –Is:

F– (I)s/ş:

İsim + F– (I)s:

2.2.2. Sıfat-Fiil Ekleri:

S fat-fiil ekleri fiilden türeme isimler (fiilimsiler) yaparlar. Fiil kök veya gövdelerinden fiilden isim yapan eklerin bir bölümü ile yap l rlar. Kişi adlar nda fiili zaman bağl olarak s fatlaşt ran Kazak Türkçesi s fat-fiil ekleri aşağ da örnekleriyle verildiği şekildedir.

2.2.2.1. Geçmiк Zaman Sıfat-Fiil Ekleri (-dI, -GAn, -Ip, -mIs):

2.2.2.1.1. –dI:

İsim + berdi:

Berdi + isim:

İsim + geldi: Birinci [illegible] dki sese göre [illegible] veya şeklinde görülür: [51] [52]

Keldi + İsim:

İsim + ald :

İsim + bold :

Boğd + isim: [illegible] 2012

F– dIk/q:

2.2.2.1.2. –GAn:

Bolğan İsim:

---

[51] Orta Far. [illegible] Far. [illegible] Oğuzca *o* [illegible] far. [illegible] Karahanlıca ve K pçak Türkçesi (TEKİN 2001: 40). Rama[illegible] ay geldiğinde do[illegible] çocuğa [illegible] denir. Bizde de oruç ismini tarihi şahsiyetimiz [illegible]’de görmekte[illegible]z. Kzk. *ı* (Ko[illegible]cu 2004: 220.).

[52] Kzk. *ı ı* *ı ı* *ı ı* “[illegible]R zk, servet, bereket, zenginlik, 2. K smet, nasip.” Kzk. *ı ı* *ır s(k) <Ar. r zk رزق

[53] Kişi adlar nda *ı* [illegible]ğ alt nda *ı* [illegible]han” örneği de geçmektedir.

İsim + bergen: [illegible]
"Bahtverdi" [illegible]
İsim + tuwğan:
Tuwğan + isim:
İsim + turğan:
Turğan + isim:
Toyğan + isim:

2.2.2.1.3. –(I)p:
F– (I)p: ı
F– (I)p + isim:

2.2.2.1.4. –m[illegible]
F– mIs: [illegible] (Kaskabay 1997: 118)>

2.2.2.2. Gelecek Zaman Sıfat-Fiil Ekleri (-A[illegible]-y):
F– (A)y: ı
F– (A)y + isim:

2.2.2.3. Genik Zaman Sıfat-Fiil Ekleri (-An, -(A)r, -mAs):
F– (A)n:
F– (A)n + isim: [54]
F– mas: anlamaz> can+tay-m[illegible] [55]
F– (A)r: ı

2.2.3. Zarf-Fiil Eki (-Ip/-p):
F– (I)p F– gen :
F– (I)p F– d : ı ı ı

2.3. Emir Kipi:

2.3.1. Ikinci Teklik Kiki –Ø:
İsim + bol:
İsim + tur:
Tur + isim:
İsim + qos: Aman koş 'yard m et'>
Köpey + (isim):
F– Il: ı

2.3.2. Üçüncü Teklik Kiki –sIn:
İsim + F– sIn: ı ı ı ı
F– sIn + İsim: ı ı
F– sIn: ı ı ı toqla ı

3. Sonuç:

Kazak Türklerinin ad koyma geleneğinde genellikle erkek adlar nda fiillerin kullan ld ğ n görmekteyiz. Bu Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki oğula ad koymak için beklenen kahramanl k eylemini hat rlatmaktad r. Türkiye Türkçesindeki kişi adlar na göre bu farkl durum dikkat çekici ve zengin bir dil malzemesidir. Kazak Türklerindeki ad koyma geleneğinin zenginliğini isimler sözlüğümüze katabiliriz.

---

[54] Kzk. "güçlü olmak", "güçlü olan" (Hazar 2005: 193, 386).
[55] öyküsünde geçen hikâye kahraman n n ad (Kolcu 2004: 220).

isim-fiili, [illegible] fat-fiili Oğuz[illegible] Kazak[illegible]ürkçesinde kalan izleridir. Türk dili, kişi adlar nda da kelime türe[illegible] yollar n bize s[illegible]aktad . Özel durumlarda ekler görev değiştirebilir. Bunlar isimden-fiil, zarf[illegible]l, s fat-fi[illegible] kip ve [illegible]n ekleri olabilir. Türkiye Türkçesinde de, diğer Türk lehçelerinde de [illegible] beraber Kazaklarda eski Türk ad koyma gelenekleri daha çok yaşat ld ğ için daha[illegible]la ku[illegible]lmaktad r. İncelememizde Kazak Türkçesinde fiillerle yap lan kişi adlar nda [illegible] olmak üzere toplam 14 tane de şekil tespit ettik. Kazak Türkçesinde rastlad ğ m z fiill[illegible] yap lan 127 kişi ad nda 54 tane fiil bulunmaktad r. Bu say hiç şüphesiz art r labilir.

Eskiden Türklerin yaşad ğ coğrafyada, hakimiyetlerinin sürdüğü dönemlerden kalma Türk isimleri araşt r larak kişi adlar na katk sağlanabilir. Ayr ca Türk dili ve lehçelerindeki fiillerden yap lan kişi adlar için daha kapsaml bir çal şma da yap labilir.

Ḳkaretler ve Kısaltmalar:

a. Ḳkaretler:

– : Fiil kökünü gösterir.
( ): İhtiyarî durumu gösterir.
/ : Ekteki ikili şekli gözterir.
+ : İsim kökünü gösterir.
> : İşaretin aç k taraf kelimenin geldiği şekli gösterir.
Ø: Şekli olmad ğ hâlde görevi olan ek.

b. Çevriyazı:

ä : aç k e (æ).
é: kapal e.
ġ : ğ.
ñ : nazal ŋ.
q : kal n k.
w : Çift dudak v'si.
h : H r lt l h (ح).

c. Kısaltmalar:

c.1. [illegible]:
TDK: Türk Dil Kurumu.
MEB: Milli Eğitim Bakanl ğ .
YKY: Yap Kredi Yay nlar

c. 2. [illegible]:
F: Fiil
s.: Sayfa.

c. 3. [illegible]:
Ar.: Arapça.
EAT: Eski Anadolu Türkçesi.
Far.: Farsça.
K r.: K rg z Türkçesi.
Kzk.: Kazak Türkçesi.
Tkm.: Türkmen Türkçesi.

c. 4. [illegible]:
A: a, e.
I: , i.
G: g, ğ.
U: u, ü.

c. 5. [illegible]:
DLT: Divanü Ligat-it-Türk
KB: Kutadgu Bilig.

Kaynakça:

Arat, Reşit Rahmeti (1979), Doğ[illegible]un 100. Y l nda Atatürk'e Ar[illegible]ağan, [illegible]ok çekimiyle yap lm ş ik[illegible] bask [illegible]ra: [illegible] nlar .
Baskakov, N. A. (1997), [illegible] Çeviren: Samir Kâz moğlu, A[illegible]ra: TDK yay nlar .
Baski, İmre (2005), "Maca[illegible]'d[illegible]âkimiyeti Zaman ndan Kalma Osmanl Türk[illegible] Adlar Üzerine", [illegible]ay lmaz Matbaas , s. 93-109.
Bozyiğit, A. Esat (1995), [illegible] Ankara: Ayy ld z Yay nlar[illegible]
Ercilasun, Ahmet B. (19[illegible]4), Ankara: Gazi Üniversitesi yay n[illegible]
Ercilasun, Ahmet B. (2[illegible]04), [illegible] Ankara: Akçağ Yay nlar .
Ergin, Muharrem (199[illegible] İstanb[illegible] Bayrak Bas m/ Yay m/ Tan t m.
Erol, Aydil (1992), [illegible] (genişletilmiş – geliştirilmiş 2. bask [illegible]ara: T[illegible] Kültürünü Araşt rma Enstitüsü yay nlar , 468 s.
Erpolat, Mehmet Salih (2001), [illegible]VI Yüz[illegible]da Siverek Sancağ nda İskân ve Nüfus", Siverek Kaymakaml ğ : Elif Mabaas , s. 75-96.
Gabain, A. Von (1998), (Çeviren: Mehmet Akal n), Ankara: TDK yay nlar .

Gökyay, Orhan Şaik (2000), [illegible] ı Ankara: MEB yay nla[illegible]
Gül, Bülent (2000), “Kazan Tatarla[illegible]alar ”, Ankara: 2[illegible]/1: 219-228.
Gülensoy, Tuncer (1995), [illegible] ı Ankara: TDK yay n[illegible]03 s.
Gülsevin, Gürer (2002), [illegible]nkara: TDK yay nlar .
Gülsevin, Gürer ve Boz, Erdoğ[illegible]04) [illegible], Ankara[illegible]tabevi.
Hazar, Mehmet (2005), [illegible] ı [illegible] Doç. Dr. R za [illegible] (Ya[illegible]mam ş Doktora Tezi), Diyarb[illegible]r: [illegible]tesi, [illegible]yal Bilimler E[illegible]stitüsü, [illegible]2 s.
Januzaqow, T. J. ve Esbayeva[illegible] S.[illegible]3), [illegible] Türkiye Türkçesine Aktaran: Nurettin Aksu[illegible]
Koç, Kenan ve diğerleri (2003), [illegible]ürki[illegible]: Turan Ya[illegible]
Kolcu, Ali İhsan (2004), [illegible]ğat Y[illegible]lar , 119[illegible]
Mahmut, Kaşgarl (1985), [illegible] (Çeviren: Be[illegible] Atala[illegible] Ankara: TDK yay nlar .
Nevzat, Gözayd n (2004), “[illegible]tirm[illegible] Ankara[illegible] Say : 6[illegible] 496-505.
Nişanyan, Sevan (2003), [illegible]ğ[illegible]irilmiş 2. bas m), İstanbul: Ada[illegible] nl[illegible] 5[illegible]
Sakaoğlu, Saim (1999), [illegible]a: A[illegible]ar .
Sakaoğlu, Saim (2001), [illegible] ya[illegible] .
Sar yew, Berdi ve Sar ye[illegible] Gülalek, [illegible] ı [illegible] http://www.turkmens.com/Dersat /Ozeli[illegible]
Sümer, Faruk (1999), [illegible]anbul: T[illegible]k Dünyas Araşt rmalar Vakf yay n .
Tekin, Şinasi (2001), [illegible] Ankara: Simurg K[illegible]ç l[illegible]e Yay nc l k.
Tezcan, Semih ve Hendrik[illegible]schoten ([illegible]0), [illegible]stanbul: YKY.